

2. Топачевский А.В., Масюк Н.П. Пресноводные водоросли Украинской ССР. – К.: Вища школа, 1984. – 33 с.
3. Поліщук В.С., Борткевич Л.В. Методичний посібник для практичної підготовки по вивченню кормової бази риб за навчальної дисципліни «Гідробіологія» спеціальності 6.130.300 «Водні біоресурси» в аграрних закладах III – IV рівнів акредитації. Херсон: РВВ «Колос» ХДАУ, 2006. – 66 с.
4. Шестерин И.С., Баранов С.А., Глазачева И.В., и др. Методические указания по определению качества воды рыбных прудов. – М.: ВНИИПРХ, 1977. – 41 с.

УДК: 504.064.3:631.423.2

МОНІТОРИНГ МЕТОДІВ УПРАВЛІННЯ ВОДНИМ РЕЖИМОМ ҐРУНТІВ

Андрусенко І.І. – д.с.-г. н., професор, Херсонський ДАУ

Постановка проблеми. Стабільний розвиток інтенсивного сільського господарства значною мірою визначається ефективністю використання та охорони природно-ресурсного потенціалу зрошуваних агроландшафтів півдня України.

Чинне місце у вирішенні питання належить дієвому управлінню водно-фізичними властивостями, як основи водного режиму ґрунтів. Він регулює вологообмін між ґрунтом і атмосферою, визначає напрями і швидкість утворення ґрунтів та їх родючість, забезпечує процес фотосинтезу й утворення органічної речовини. Словом, вода – це основа життя на землі, запаси якої швидко зменшуються, а витрати зростають. Тому здавна і донині ведуться пошуки напрямів її збереження та раціонального використання.

На сьогодні розроблено і використовується ряд експериментальних, емпіричних та інструментальних методів визначення водно-фізичних властивостей ґрунту. Домінуюча частка їх спрямована на розкриття агрогідрологічних явищ.

В аграрній науці і практиці для визначення вологості ґрунту широко використовується термостатно-ваговий метод. Він вважається найбільш точним і слугує еталоном при розробці нових методів. Наші дослідження спростовують таке уявлення, спрямовують до його удосконалення.

Стан вивчення проблеми. Про те, що маса волого ґрунту складається із маси сухого ґрунту та маси води, доводити не потрібно. А відтак, приймаючи масу вологого ґрунту за 100% і масу випаруваної води за x , із пропорції матимемо:

$$\text{Вологість ґрунту (\%)} = \frac{\text{Маса води} * 100}{\text{Маса вологого ґрунту}}. \quad (1)$$

Всупереч формулі 1 у всіх сучасних методиках по проведенню наукових досліджень, підручниках, довідниках, монографіях тощо [2, 3, 4, 5 та ін.] наводиться формула, у якій вологість ґрунту розраховується за відношенням маси випарованої води до маси сухого ґрунту. Наприклад, у редакції А.А. Роде [1]:

$$\frac{B_1 - B_2}{B_2 - B_0} \cdot 100, \quad (2)$$

де: B_0 – маса порожнього стаканчика;
 B_1 – маса стаканчика з сирим ґрунтом;
 B_2 – маса стаканчика з сухим ґрунтом.

Різняться вони корінним чином. На противагу попередній формулі, в ній ідеться не про вміст вологи у вологому ґрунті, а про частку води від маси сухого ґрунту, тобто зовсім іншу величину.

Прикро, але формула 2 в подальшому застосовується в багатьох визначеннях водно-фізичних властивостей ґрунту та розрахунках, спотворюючи і обезцінюючи суть наукових результатів, робить їх не придатними для використання, про що далі.

Завдання і методика досліджень. Передбачається проведення порівняльного аналізу визначення окремих елементів водно-фізичних властивостей ґрунту за існуючими і пропонованими методами та розробка пропозицій щодо їх удосконалення. Зокрема, вологість ґрунту розраховувалась за формулами 1 і 2, щільність ґрунту визначалась за загальноприйнятою методикою «ріжучого кільця» Н.А. Качинського [6] з об'ємом циліндра 100 см^3 . При малих вибірках проб висушувався весь ґрунт із циліндра, при великих – відбирались з нього 30 – 40 грам волого ґрунту, після висушування якого проводились перерахунки за вмістом вологи на всю масу сухого ґрунту в циліндрі.

Результати досліджень. Приймемо масу вологого ґрунту з циліндра за 160 г, після висушування якого маса сухого ґрунту дорівнюватиме 120 г, води – 40 г.

Щільність ґрунту становитиме $1,20 \text{ г/см}^3$. За класифікацією С.В. Остапова і С.І. Долгова [7], він відноситься до щільних.

Вологість ґрунту, визначена за формулою 1, рівнятиметься 25%, за формулою 2 – 33,3%, або на 8,3% більше.

Кількість води у 100см шарі ґрунту, розрахована за формулою А.Н. Костякова [8], відповідно становитиме 3000 і 3996 $\text{м}^3/\text{га}$, тобто зростає на 33,2%. Це означає, що при вологості ґрунту 25% похибка формули 2 здатна перевищувати середні норми поливу майже вдвічі.

Тепер розглянемо показники водно-фізичних властивостей ґрунту, встановлених шляхом визначення маси сухого ґрунту з вологого за процентом вмісту вологи, одержаному в бюксах.

Встановлено, що достовірність результатів залежить не від способів їх визначення, а механізму розрахунку вологості ґрунту. Так, за тієї ж маси вологого ґрунту з циліндра 160 г і визначеній вологості в бюксах за формулою 1 25% розрахункова маса сухого ґрунту буде 120 г, щільність – $1,20 \text{ г/см}^3$, як і при висушуванні вологого ґрунту з усього циліндра. Різниці немає.

Коли ж розрахунки провели за формулою 2 з вологістю 33,3% - маса сухого ґрунту зменшилась до 106,7 г, щільність – до $1,07 \text{ г/см}^3$ і тепер стала нор-

мальною. Вміст води 1,0 м в шарі ґрунту при цьому збільшився на 563 м³/га, або 18,8% порівняно з практичним.

Відзначимо, що наведений вище розрахунок виконаний у рамках визначення лише щільності ґрунту. А якою ж буде дійсно вологість ґрунту за маси вологого ґрунту 160 г і сухого – 106,7 г? Маса води ж збільшиться до 53,3 г. Виявляється, тепер вона підвищилась до 49,9%, вміст води в 1,0 м шарі ґрунту – до 5339 м³/га, або перевищує фактичний рівень в 1,8 рази.

Отже, лише на фоні однієї вологозабезпеченості ландшафтів 25%, вологість ґрунту встановлена за формулою 2, матиме декілька недостовірних показників.

Фігурують у літературних джерелах і інші неуніфіковані «новації» модифікації метода по визначенню водно-фізичних властивостей ґрунту, які поповнюють перелік недостовірних величин. Наприклад, В.О. Єщенко, П.Г. Копитко та інші [5], визначаючи вологість ґрунту за формулою 2, пропонують встановлювати щільність за такою схемою:

$$G = \frac{C \cdot 100}{100 + B}, \quad (3)$$

де: C – маса вологого ґрунту в циліндрі, г;
B – вологість ґрунту, %.

О.І. Сидоренко, В.Є. Гамаюнов [10] при такому ж порядку визначення вологості ґрунту рекомендують щільність визначати за коефіцієнтами вологості:

$$K_n = \frac{100 + B}{100}, \quad (4)$$

де: K_n – коефіцієнт вологості;
B – вологість ґрунту, %.

І це при тому, що вологість і щільність являються першоосновою водно-фізичних властивостей ґрунтів.

Важливим критерієм оцінки методу є достовірність результатів у різних умовах протягом усього періоду досліджень. Зокрема, при вирощуванні культур з різним періодом вегетації та посіву, зміні метеорологічних умов, природної усадки і ущільнення ґрунтів, зменшення вмісту вологи тощо.

А.М. Алпатев [9] зазначає, що сумарне водоспоживання протягом року більше залежить не від складу, а від строку вирощування культур.

Методично такий погляд не зовсім правомірний з огляду порушення принципу єдиної різниці між об'єктами розгляду, змішуванні понять продуктивності культур і ріллі, тому не придатний для планування експерименту.

Стосовно культур одного періоду вирощування, він може бути таким хіба що для території з перевищенням опадів над водоспоживанням.

У сухостеповій зоні, де максимальні природні вологозапаси ґрунту при-таманні весняному періоду і мінімальні – в середині літа, особливого значення набуває збереження природних і поливних вод. Фітоценоз на зрошуваних землях значно складніший: сівозміни насичуються культурами з різними строками вегетації, проміжними посівами ранньовесняного, поукісного, пожнивного,

осіннього та озимового періоду вирощування. Режим зрошення і водоспоживання в них різні. Крім того, з підвищенням літньої температури проходить природна усадка і ущільнення ґрунту, зменшується вміст вологи.

Моделювання такої ситуації показало, що похибка формули 2 не стабільна і змінюється впродовж вегетації зі зміною водно-фізичних властивостей ґрунту. Так, за тієї ж маси вологого ґрунту в циліндрі 160 г і дещо підвищеній сухого – до 140 г та зменшеній води – до 20 г за формулою 1 вологість ґрунту становитиме 12,5%, щільність – 1,40 г/см³, вміст води в 1,0 м шарі 1750 м³/га; а за формулою 2 – відповідно 14,3%, 1,37 г/см³ та 1959 м³/га.

Отже, при вологості ґрунту 12,5% різниця між формулами у вологості ґрунту зменшиться до 1,8%, а між запасами води в 1,0 шарі ґрунту - 209 м³/га.

Між тим, зі зменшенням маси сухого ґрунту з 140 до 137 г, маса води зросте на ту ж величину і стане 23 г. При співставленні її до маси сухого ґрунту 137 г матимемо вологість ґрунту 16,8%, запаси води в метровому шарі 2302 м³/га, або на 552 м³/га (32%) вищими порівняно з фактичними.

Таким чином, розрахунок вологості ґрунту за відношенням маси води до маси сухого ґрунту завдяки різним похибкам від вмісту вологості, часу і способу її визначення створює цілу низку недостовірних показників водно-фізичних властивостей ґрунту.

Особливо недостовірним метод буде в дослідях з розробкою режимів зрошення сільськогосподарських культур, способів обробітку ґрунту, внесення добрив та інших з великим інтервалом вмісту вологи в ґрунті по варіантах.

Розглянутим не обмежуються вади сучасних методів визначення водно-фізичних властивостей у регулюванні водного режиму ґрунтів. При розробці режимів зрошення науковці пропонують різнополярні погляди щодо верхньої межі відліку витрат води, як-то: за методикою М.М.Горянського [2] нею має бути повна вологоємність ґрунту (ПВ):

$$m = 100 \cdot d \cdot h \cdot (v - B), \quad (5)$$

де: m – поливна норма, м³/га;

d – щільність ґрунту, г/см³;

h – глибина розрахункового шару ґрунту, м;

v – повна вологоємність, % від маси сухого ґрунту;

B – вологість ґрунту перед поливом, % від маси сухого ґрунту.

Під ПВ розуміється повне заповнення порогового простору ґрунту гравітаційною та капілярною водою. У польових умовах досягти його практично неможливо, оскільки в капілярах завжди знаходиться від 15 до 20 % і більше зацімленого повітря. Досягти ПВ можна лише в лабораторних умовах, а розрахунково визначити з величини повної пористості за формулою А.А.Роде [1]:

$$ПВ = \frac{\Pi}{d}. \quad (6)$$

У свою чергу, повна пористість обчислюється за формулою:

$$\Pi = \left(1 - \frac{d}{d_{m\phi}}\right) \cdot 100, \quad (7)$$

де: $d_{тф}$ - щільність твердої фази ґрунту, г/см³.

З огляду наведеного та застосування в експериментальній формулі М.М.Горянського і розрахунковій А.А.Роде показників водно-фізичних властивостей ґрунту, визначених за формулою 2, без удосконалення вони не придатні для польових робіт у зрошуваному землеробстві.

У польових умовах ПВ скоріше відображає повну польову вологоємність (ППВ), на що свого часу наголошували Л.П. Розов [11], В.А.Уласевич [12] та ін.

При заміні в формулі М.М.Горянського показника ПВ на ППВ і визначенні вологості та щільності ґрунту за формулою 1 вона здатна бути основою в наукових дослідженнях.

Орієнтовно, на піщаних ґрунтах повна польова вологоємність становить 30-40 %, глинистих і суглинистих – 50-60% і торф'яних – до 92 – 96% [13].

Значної плутанини у визначенні верхньої межі відліку витрат води і водно-балансові розрахунки вносить використання показника найменшої вологоємності (НВ), як приміром, рекомендований Українським науково-дослідним інститутом зрошуваного землеробства [3]:

$$m = 100 \cdot h \cdot d \cdot (B - B_1) \cdot K_{\text{П}}, \quad (8)$$

де: m – поливна норма, м³/га;

h - розрахунковий шар ґрунту, м;

d - об'ємна маса ґрунту, г/см³;

B - НВ, % від маси сухого ґрунту;

B_1 – фактична вологість ґрунту перед поливом, % від маси сухого ґрунту;

$K_{\text{П}}$ – коефіцієнт витрат води в процесі поливу.

За А.А.Роде [3], одним із авторів розробки, НВ представляє вузький інтервал підвищеної рухомої гравітаційної і капілярної вологи, яку після її стикання під дією сил тяжіння може втримувати ґрунт при відсутності водоупорів та кайми ґрунтової вологи.

Стікання води в ґрунті в природному середовищі, як відомо, ніколи не припиняється. Звідси, НВ не є «константою», а представляє величину, яка знаходиться нижче межі ППВ і значною мірою залежить від природних і антропогенних факторів.

Серед перших домінуючими є механічний склад, структура і щільність ґрунту, наявність органічної речовини тощо. Із суб'єктивних – найбільш впливовими являються спосіб визначення та механізм його проведення.

При експериментальному визначенні НВ площадка затоплення береться в межах від 1,0 до 1,5x1,5 м. Посилання на визначення НВ через 1,3,5,10 і більше діб після заливки площадок не охоплюють усього різноманіття ґрунтів і їх водно-фізичних властивостей, що існують на поливних землях. Власне, і самі поняття та границі інтервалу точності значень НВ різні: «істинна НВ», НВ¹, НВ¹⁰ та ін. [1, с.172]. У багатьох роботах НВ просто прирівнюють до ПВ, ППВ, не усвідомлюючи їх різниці.

Значні неузгодження криються і в самому механізмі визначення НВ. Зокрема, в частоті й інтервалі проведення спостережень, поверхневих і глибинних шарів ґрунту тощо. Навіть на однорідних ґрунтах при п'ятикратній повторно-

сті скважин (на неоднорідних – 10 - 12) і відстані між ними 20x20 см [1] при самому ретельному тампуванні скважин порушується послідовність природного розміщення шарів, їх склад та щільність. А відтак, скважини стають густою сіткою вертикального дренажу, який змінює водопроникність, вміст і природне розміщення вологи.

Отже, встановити достовірний природний вузький інтервал стікання вологи для вибору НВ практично неможливо.

Орієнтовно береться величина НВ в піщаних ґрунтах 2-6% від об'єму, су-піщаних -6-15%, легкосуглинкових – 30-35% [13].

Не менш неоднозначними являються підходи і до визначення нижньої границі оптимального водозабезпечення рослин. Зараз вона представляється у відсотках від ПВ, ППВ або НВ. Так, у роботах [16,17] пропонується підтримувати її не нижче 15-20% від ПВ, а в [18,19] - 20-30% від НВ. То якою ж буде фактична вологість, коли наведені категорії води зовсім різні, як і відсотки в них, а вологість і щільність ґрунту розраховані за відношенням маси води до маси сухого ґрунту?

Приміром, при вмісті в ґрунті вологи 70%, на піщаних ґрунтах з вологістю зав'ядання 40% кількість доступної вологи для рослин становить 30%, а на важкосуглинкових з ВЗ 55% - лише 15%.

Найбільш досконалим, на наш погляд, є підхід Н.Г.Ювенко [20] і Д.А.Штойко [21], які пропонують нижню мету оптимального зволоження встановлювати від показника вологості зав'ядання. Він є природнім нижнім рівнем доступної продуктивної вологи для рослин. Для сільськогосподарських польових культур він має бути вищим на 15-20%, вологолюбивих – на 20-25%.

Або ті ж такі коефіцієнти витрат води в процесі поливу $K_{\text{п}}$ (формула 8). На сьогодні немає в Україні розроблених і прийнятих наукових рекомендацій щодо величини коефіцієнтів та умов застосування в різних ґрунтово-кліматичних зонах залежно від техніки, культури і періоду поливу, рівня підґрунтових вод та ін. Тому посилення в формулах «на глазок» типу «02» [22] на практиці означає збільшення подачі зрошувальної води на один гектар площі на 20%. З рештою, це змусить збільшити водоподачу в магістральних і розподільчих системах, об'єми гідро- і технологічних робіт і т.д., що приведе до необґрунтованого здорожання зрошення та погіршення стану довкілля. Легковажити з такими пропозиціями не можна.

Розглянуте дає підставу стверджувати, що досконалість методичного забезпечення – це основа основ результативності, достовірності та ефективності наукових розробок, якості підготовки спеціалістів наукової, освітньої і виробничої сфери.

Висновки та пропозиції. Існуючі термостатно-вагові методи визначення водно-фізичних властивостей ґрунту, в яких вологість ґрунту визначається з відношення маси води до маси сухого ґрунту, не забезпечують достовірної наукової інформації і непридатності для наукових досліджень.

Вологість ґрунту має визначатись із відношення маси води до маси вологого ґрунту.

Верхньою межею відліку витрат води при поливах повинна бути повна польова вологості (ППВ), нижня – перевищувати рівень вологості зав'ядання для польових культур на 15–20%, вологолюбивих – на 20 – 25%.

Для покращення раціонального використання та охорони природних ресурсів необхідно терміново:

- відновити експериментальні і теоретичні розробки матеріалів методичного характеру, провести їх удосконалення, уніфікацію;
- перебудувати існуючі засади розгляду, прийняття та затвердження методик;
- налагодити дієвий контроль за їх дотриманням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Роде А.А. Основы учения о почвенной влаге. Том 2. Методы изучения водного режима почв. – Л.: Гидрометеиздат, 1969. – 287 с.
2. Горянский М.М. Методика полевых опытов на орошаемых землях. – К.: «Урожай», 1970. – 83 с.
3. Украинский научно-исследовательский институт орошаемого земледелия. Методические рекомендации по проведенным полевым опытам в условиях орошения УССР. – Днепропетровск, 1985. – 114 с.
4. Доспехов Б.А. Методика полевого опыта. – М.: «Колос», 1985. – 416 с.
5. Єщенко В.О., Копитко П.Г. та ін.. Основи наукових досліджень в агрономії. Підручник. – К.: Дія, 2003. – 286 с.
6. Качинский Н.А. О структуре почвы, некоторых ее свойствах и дифференциальной порозности. Почвоведение, №6. – 1947.
7. Астапов С.В., Долгов С.И. Методы изучения водно-физических свойств почв и грунтов. Сб. «Почвенная съемка». – М.: Изд-во АН СССР, 1959.
8. Костяков А.Н. Основы мелиорации. – М.: Сельхозиздат, 1951. – 407 с.
9. Алпатъев А.М. Влагооборот культурных растений. – Л.: Гидрометиздат, 1954.
10. Сидоренко О.І., Гамаюнов В.Є. Методичні вказівки по проведенню лабораторних занять по ґрунтознавству та меліоративному ґрунтознавству. – Херсон, 1995. – 56 с.
11. Розов Л.П. Мелиоративное почвоведение. – М.: 1938, – 248 с.
12. Уласевич В.А. Предельная полевая влагоемкость. Хим. соц. земл., №12. 1938, с. 9 – 14.
13. Кауричев И.О. и др. Почвоведение. – М.: Агропромиздат, 1989. – 719 с.
14. Попов В.П. Почвенная влага и методы ее изучения. Тр. Млеевск. садово-огородней станции. Вып. 16. – Млеев, 1928. – С. 23 - 30.
15. Шикуча Н.К. Водный режим эродированных почв Донбасса. // Почвоведение, № 10. – М.: 1967.
16. Багров Н.Н., Кружилин И.П. Прогрессивная технология орошения сельскохозяйственных культур. – М.: Колос, 1980. – 209 с.
17. Мелиорация земель в системе агропромышленного комплекса. / Под ред. Б.Б. Шумакова. – М.: Агропромиздат, 1985. – 150 с.
18. Справочник по освоению и использованию мелиоративных земель. / Под ред. А.Г. Балана, - К.: Урожай, 1986. – 271 с.
19. Писаренко В.А., Горбатенко Е.М., Йокич Д.Р. Режимы орошения сельскохозяйственных культур. – К.: Урожай, 1988. – 96 с.
20. Иовенко Н.Г. Водно-физические свойства и водный режим почв УССР. – Л.: Гидрометиоздат, 1960. – 176 с.

21. Штойко Д.А. Режим орошення сільськогосподарських культур. Сб. «Орошаемое земледелие», Вып. 1. – К.: Урожай, 1966.
22. Орошаемое земледелие / Под. ред. В.И. Остапова. К.: Урожай, 1987. – 279 с.

УДК : 631. 6. 02. : (477)

РІСТ, РОЗВИТОК ТА ПРОДУКТИВНІСТЬ ВИНОГРАДУ ПРИ РІЗНИХ СПОСОБАХ І РЕЖИМАХ ПОЛИВУ

*Андрусенко І.І. – д.с.-г.н., професор,
Задніпряний К.О. – аспірант, Херсонський ДАУ*

Постановка проблеми. Кожному періоду розвитку сільського господарства, у тому числі виноградарства, відповідає конкретне технічне і технологічне забезпечення, які значною мірою визначають економічну ефективність галузі.

Виноград має високу пластичну здатність прояву життєвих функцій під впливом природних і антропогенних факторів. Тому вся технологія його вирощування будується на точному врахуванні біологічних особливостей, сортового складу та ґрунтово-кліматичних умов. У східній прибережній зоні Криму теплові ресурси дозволяють вирощувати високоякісні сорти без укривання на зиму, що значно зменшує трудомісткість робіт. Проте дефіцит поливної води і традиційні борозкові поливи з їх великими зрошувальними нормами значною мірою гальмують розвиток галузі.

Стан вивчення проблеми. Основним регуляторним фактором життєдіяльності рослин у південній частині Керченського півострова є вологозабезпеченість [1]. За даними Г.Ф. Турянського [2], на півдні України загальні витрати вологи від соковиділення до листопаду у винограду коливаються в межах 5210-5770 м³/га. За період вегетації різних сортів від розпускання бруньок до кінця листопаду у степових і прибережних районах випадає біля 200-250 мм опадів, у передгірських – до 300 мм. Тому вже з кінця цвітіння виноград потребує проведення поливів при дефіциті природної вологи 2500-3000 м³/га.

Широко розповсюджене крапельне зрошення через недостатню наукову розробку способу та відсутність координації робіт свідчить про неоднозначну його ефективність [4,5,6].

Однією з вагомих причин такого стану є недосконале вивчення зв'язку крапельного поливу з фізіологією росту рослини [7,8], впливом на якість продукції [9,10], що і обумовлює необхідність проведення досліджень.

Завдання і методика досліджень. Метою досліджень була розробка режимів зрошення для нової технології вирощування винограду з крапельними поливами, їх вплив на вегетативні і репродуктивні органи, врожайність і якість продукції.